

сприятиме вивченню особливостей функціонування окремих словотворчих елементів семантико-граматичної системи мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондарко А. В. Функциональная грамматика. – К.: Наука, 1984. – 136 с.
2. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. – К.: Наук. думка, 1988. – 256 с.
3. Городенська К. Г. Семантичні функції дериваційних морфем // Мовознавство, 1987. - №1. – С. 20-30.
4. Грещук В.В. Деякі теоретичні питання словотвірного значення // Мовознавство. -1991. - № 3. - С. 34-44.
5. Докулил М. К вопросу о морфологической категории // Вопросы языкознания. – 1967. – № 6. – С. 3-16.
6. Маслов Ю.С. К основаниям сопоставительной аспектологии // Вопросы сопоставительной аспектологии. - Л.: Наука, 1978. – 218 с.
7. Русанівський М.М. Структура українського дієслова. – К.: Наук. думка, 1971. – 315 с.
8. Соколова С.О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові. – К.: Наук. думка, 2003. – 283 с.

This article consider the actual problem of semantic structure derivatives in Ukrainian language. The aim of this work is to show peculiarities of separative word-formative elements that function in semantic-grammatical system of language.

Key words: word-formed formants, semantic, structural of word, predicative, numerical category of gradation sign, uncompleteness of sign.

О.П. Московченко

ЩЕ РАЗ ПРО ПОХОДЖЕННЯ СЛІВ *ЧОРТ*, *ЧОРНИЙ*, *БОГ*, *СВЯТИЙ*

Переглядається етимологія слів *чорт*, *чорний*, *Бог*, *святий* у зв'язку з розширенням бази порівняння як в індоєвропейській сім'ї мов, так і за її межами. Відкрито IV ряд чергування голосних у слов'янських мовах.

Ключові слова: глибинна етимологія, чорт, чорний, Бог, святий, IV ряд, чергування, голосні, слов'янські мови.

Глибинна етимологія сакральної та демонологічної лексики, їх порівняння надзвичайно важливі для вивчення первісної природи речей, історичного словотвору, морфемної будови та семантики морфем слів і потребують перегляду у зв'язку з розширенням бази порівняння як в індоєвропейській сім'ї мов, так і за її межами. Метою даного дослідження є перегляд етимології слів *чорт*, *чорний* у порівнянні з етимологією слів *Бог*, *святий*.

Згідно з Г. Лозко, чорт – це антропоморфна істота, вкрита чорною шерстю, з рогами, хвостом і копитами. Образ чорта має дохристиянське походження, але він перебрав на себе пізніше всі негативні риси християнського диявола (сатани) як противника Бога, володаря пекла [6]. В.Войтович подає такі синоніми до слова *чорт*: *нечистий*, *дідько*, *біс*, *щезник*, *бицівник*, *клятий*, *лукавий*, *рогатий*, *хвостатий*, *халабудник*, *явида*, *куцак*. За деякими дослідженнями, чорт – первісно жрець Чорнобога: людина, наділена магічною силою, яку дають їй знання, почерпнуті зі стародавніх книг, написаних тайнописом (чертами і різами). Е. Померанцева вважає, що образ чорта хоч і спирається на давні дохристиянські уявлення, але явно значно пізніший, забарвлений біблійними мотивами [3]. У книзі „Персонажи славянської міфології” відзначається, що чорти – це злі істоти, біси. Вони мають зовнішність людей, з рогами, копитами, хвостами і свинячими рилами [22]. М. Фасмер подає слова, споріднені з рос. *чёрт*: укр., бр. *чорт*, с.-х. *цртити*, *цртам* „заклинати, клясти”, словен. *črt* „чорт, ненависть”, *črtiti* „ненавидіти”, ч., слц. *čert* „чорт”, п. *czart*, в.-л. *čert*, н.-л. *cart*. Праслов. **čьrtь* розглядається як дієприкметник на *-to*, споріднений з лит. *kyrėti* „злитися”, *įkyrti* „гребувати”, *apkyrėti* „набридати”, *įkyrūs* „набридливий”, *kerėti* „зурочити, зачарувати”. Такої точки зору дотримується Миккола. Детальніше див. *чары*. Не є більш імовірним порівняння з лат. *curtus* „короткий, обрубаний”, усупереч Бернекеру. Не можна зближувати це слово з *терять*, первісно

нібито „потерянный, заблудший”, усупереч Зеленіну. Як відзначає цей дослідник, евфемістичною заміною слова *чёрт* є *чёрный*, також чорне слово - про лайку зі згадуванням чорта (див. роботи Мельникова та Фасмера). Похідне від *чорт* – *чортові* яйця „картопля”. Якобсон услід за Шпіцером зближує слово *чёрт* зі словами *черта*, *чертить*; менш імовірно зближення Шустером-Шевцем зі *скорый* [24]. П.Я. Черних указує такі слова, споріднені зі словом *чёрт* „злий дух, породження пекла, біс, диявол”, також лайливе (жін. *чертовка*): укр. *чорт*, мн. *чорти*, також *чортяка*, *чортиха*, *чортиця*, *чортів*, -а, -е, *чортячий*, -а, -е; бр. *чорт*, мн. *чэрці*, *чартоўка*, *чортаў*, -ва, *чартоўскі*, -ая, -ае; словен. *črt*- 1) „диявол” (частіше *hudič*); 2) „неприятель”, „ворожнеча”, „ворожість”, звідси *črteti* : *črtiti* „ненавидіти”, „злобувати”; ч. *čert*, (ст.-ч. *črt*) „чорт”, *čertice*, *čertovský*, -á, -é, *čertiti se* „злитися”, слц. *čert*, *čertica*, *čertový*, -á, -é, *čertovský*, -á, -é, п. (з XIV ст.) *czart*, *czarci*, -ia, -ie, *czartowy*, -a, -e, *czartowski*, -a, -ie; в.-л. *čert*, мн. *čerći*, *čercica* „чортиця”, *čertowy*, -a, -e, *čertowski*, -a, -e; н.-л. *cart*, *cartowy*, -a, -e, *cartojski*, -a, -e. Пор. також с.-х. *цртити* „заклинати”. П.Я.Черних відмічає, що в писемних пам’ятках давньоруської мови досліджуване слово не трапляється. Старші дані: Р.Джемс, РАС, 1618-1619 pp., 6 : 9 : *tchort* (без тлумачення, але наступне слово – *diavolo*). Пор. прізвисько *Черт*: „Васко Черт”, 1945 р. та ін. (Тупиков, 427). Похідні більш пізні, але у всякому випадку не пізніше середини XVIII ст. У словниках відмічається: *чертовский* – з 1731 р. (Вейсман, 630), *чертовка*, *чертенок*, *чертовщина* (з наголосом *чертóвщина*) – з 1782 р. (Нордстет, II, 863). З.-с. *čьртъ. П.Я.Черних відзначає, що в етимологічному відношенні це слово неясне і спірне. Славський (Sławski, 113) і Махек (Machek, ES, 70), розвиваючи думку, висловлену в загальній формі Носовичем (СБН, 1870 г., 262), виступили як прибічники простого, але, на думку П.Я.Черниха, переконливого пояснення. Вони вважають, що це слово походить від і.-е. кореня *(s) ker – [*(s) kor-: *(s) kr-] „різати”, „обрізати”, „відсікати”, виходячи при цьому з того міркування, що чорта часто називають або „кульгавим”, або „куцим” (пор. укр. *куций* „чорт”, бр. *куцы* „тс”, п. *kusy* „тс” і *kusy*, -a, -e „куций”, болг. *куц* „чорт” і прикметник *куц*, -а, -о „кульгавий”). Суфікс -t- (як і в *pьrstь і т.п.) [27]. „Мифологический словарь” (гол. ред. Є.М. Мелетинський) виводить слово *чёрт* (укр., бр. *чорт*, словен. *črt*, ч., слц. *čert*, п. *čart*) із праслов. *čьрт „проклятий” [21].

На нашу думку, слово *чорт* утворено за допомогою суфікса -t- від слова *чорний*. Спільність коренів слів на означення понять *чорний* і *чорт* спостерігається і в інших слов’янських мовах: рос. *чёрт*, *чёрный*; бр. *чорт*, *чорны*; ч. *čert* (ст.-ч. *črt*), *černý* (ст.-ч. *črný*); слц. *čert*, *čierny*, *černiet’* (*sa*), *čiernit’*; словен. *črt*, *črn*, *črnina*; п. *czart*, *czarny*; в.-л. *čert*, *čorny*; н.-л. *cart*, *carny*. Саме чорний колір лежить в основі слова *чорт*. Наявність цієї ознаки відображається в тлумаченнях слова *чорт* у різних літературних джерелах, зокрема в Словнику української мови: „За забобонними уявленнями – надприродна істота, що втілює в собі зло і має вигляд темношкірої людини з козячими ногами, хвостом і ріжками; злий дух, нечиста сила, біс, диявол, сатана” [14]. „Мифологический словарь” (гол. ред. Є. М. Мелетинський) описує чорта як антропоморфну істоту, покриту чорною шерстю, з рогами, хвостами й копитами. Згідно з цим словником, чорт дохристиянського походження, але християнські уявлення про диявола зробили вирішальний вплив на його пізніший зовнішній вигляд [21]. Чорт, або диявол, - це пропащий верховний ангел – Денница, або Люцифер (букв. „носії світла”, від *lux* „світло” і *fero* „несу”) [18; 13], який повинен був нести людям світло, дароване Богом, але згрішив і не виконав цього високого призначення.

Чорт і Бог протиставляються як сили темряви і світла. Раніше нами було доведено, що, усупереч усталеній точці зору, первісними значеннями слова *Бог* були не „даючий, наділяючий, пан; доля, щастя, багатство” [28], а „сяючий, випромінюючий світло”, „сяйво”, „світло”, „вогонь”, а також „слово”, „говорящий”, „той, хто говорить” [8] і що воно походить від *bha- „блищати”, „сяяти”, „світити”, „горіти”, „говорити” [20; 27]. Цей структурний елемент лежить в основі не тільки індоевропейських утворень, а й івритських слів *богек* „вблискуючий, лискучий”, „яскравий” (про світло), „сяє”, *багак* „сяяв”, *багір* „ясний, світлий”, *барур* „ясний”, „чіткий”, „зрозумілий” [8, 51]. Імовірність таких значень було обґрунтовано, ураховуючи те, що лат. *deus* „Бог”, *dīva* „богиня”, „кохана”, *dīvus* „Бог”, лит. *diēvas* „Бог”, лтс. *dievs* „тс”, д.-прус. *deiws* „тс” і з.-с. *dīvь „бог, божество” походять від і.-е. *dei-/dī- „світити”, „сяяти”, „блищати” [5] і що словами *СВАНТА* (одна із трьох форм староукраїнської мови на означення поняття *святий*), *СВЯТИЙ* називається *ТВОРЕЦЬ* і *ВСЕДЕРЖИТЕЛЬ*. Форма *сьвента* (ще одна форма староукраїнської мови на означення поняття *святий*), за словами В. Шаяна, є віддієслівним прикметником чи дієприкметником теперішнього часу діяльного виду й означає „той, що світиться”, „той, що світить”, „той, що творить і розсіває світло” [15].

Нами було доведено, що праслов. *světь „світло” і *světь „святий” мають спільний етимологічний корінь, таким чином. У наведених В.Шаяном прикладах слів литовської мови (*увсечію*

- швієсті „світити”, швіту - швітеті „світити, блискати”, швінту – швієсті „ясніти, ставати ясним”, швайтау – швайтиті „розсвічувати, чинити світло”, швітруоті „слабко блимати”, шветиляс „світло”, „зоря”, шветімас „світлий, світячий, блискучий”, швентіне „святиня”, швенте „свято”, швентіті „посвячувати, освячувати”, швентас „посвячений”) [15, 230] спостерігається чергування голосних переднього ряду та дифтонга *ai* (йому відповідає *ě* у праслов'янській та *Ѣ* у старослов'янській: *švaityti – svěť, svěť* [7]) з *in* (йому відповідає *ę* у праслов'янській та *юс малий* у старослов'янській мові) [25]. З цього випливає, що *ě* у праслов'янському слові *svěť* могло чергуватися з *ę* в інших однокорених словах і, отже, слова *svěť* і *svęť* – споріднені. З огляду на вищевикладене, можна зробити висновок, що слова, у яких відбувається чергування *ę* з вищевказаними голосними, споріднені.

У пам'ятках старослов'янської мови засвідчені чергування *ę* (*юс малий*) не тільки зі сполученнями голосних переднього ряду з носовими приголосними, але й з *є*, *Ѣ* та *а*, *о*, наприклад: *сєдьло, сѢдѢти, сАди, посАди, садъ, садити; лАгЖ, лешти, ложє* [17; 25; 26]. У старослов'янській мові відбувається також чергування *Ѣ*, *и*, *ы*, з *Q* (*юс великий*), наприклад: *быти, быхъ, бѢхъ, бимъ, бимъ, бЖ, бЖдЖ* [25, 282-283, 290]. У зв'язку з цим, можна стверджувати, що носові голосні *ę* та *Q* з III ряду чергування голосних, який було успадковано із праслов'янської мови старослов'янською та іншими слов'янськими мовами (*ę* з *ен, ем, ин, им, ъм, ѣн* та *Q* з *он, ом, ъм, ѣн, ун, ум*), можуть чергуватися з голосними I (*e – o – a – u – ь – ъ*) та II (*y/ю – ы – ѣ – ов/ев – ав – ыв – ѣв/ѣв*) ряду чергування голосних [17, 40]. У полабській мові звук *o* в слові *sjot* „світло” чергується з носовим звуком *Q* в слові *sjote* „святий”. У польській мові, у якій збереглися носові голосні, спостерігається чергування носових голосних *e* (*ę*) та *o* (*a*) з голосними *e, a, u*: *święty* „святий”, *święto*, мн. род. *święt* „свято”, *światło* „світло, освітлення”, *świat* „світ”, *świecić* „світитися”, *światłany* „світлий, світозорий”; *być* „бути”, *będę* „я буду”, *bądź* „будь”, *wielki* „великий”, *większy* „більший”. Як видно з вищенаведених прикладів, носові голосні можуть також чергуватися між собою. На можливість чергування *ę* з *Q* указував Г.О. Хабургаєв [25, 128].

У латинській мові, у якій не діяв закон відкритого складу, *a* чергується з *am, i* - з *in, u* - з *um*, наприклад: *labea* „губа”, *lambo* „лижу, оближую”, *vinco* „перемагаю”, *vici* „(я) переміг”, *relinquo* „залишаю”, *relictum* „залишок”, *fundo* „ляю”, *fudi* „(я) вилив”; у литовській мові *i* чергується з *in*: *švisti* „світати”, *švito* „світало”, *švinta* „світає”. У словах інших сучасних мов індоєвропейської сім'ї спостерігається чергування голосних *a, e* зі сполученнями *an, en, un*. В італійській, македонській, наприклад, *a* чергується з *an*: *stare* „перебувати, жити, стояти, знаходитися”, *stanza* „місце проживання”, „місце перебування”, „кімната”, *blada* „маячить, говорить з гарячки”, *blanda* „блюкає”. У німецькій мові *a, e* чергуються з *an, un*: *stehen* „стояти”, *stand, stund* „стояв”, *Stadt* „місто”. Чергування голосних зі сполученнями голосних та *n* спостерігаємо в англійській мові: *stad* „поселення”, „село”, „місто”, *stand* „стояти”, *stood* „стояв”. Чергування *en* з *e* та *a* (орфографічно *я < е*) відбувається в українській мові: *ментикувати, менталітет* (від нім. *Mentalität* „склад розуму”, „напрямок думок”), *пам'ять*. Подібне чергування відбувається також в авестійських словах *sraeta* „білий”, *srenta* „святий” і давньоіндійських *śveta – h* „білий”, „світлий” і *śvāntā-*. Звуки [n], [m] у вищенаведених прикладах належать до розвиненої системи інфіксації в (пра)індоєвропейській мові, спеціальне дослідження якій присвятив, зокрема, німецький лінгвіст Ганс Карстін [29], на що вказує у своїй статті І.З.Бурковський [1].

Оскільки слова **svěť* „світло” і **svęť* „святий” мають спільний корінь (у них *ě* чергується з *ę*) і, отже, значення кореня слова *svęť* те ж саме, що й слова *svěť*, не можна погодитися з В.М.Гопоровим, що двічі відмічена в „Ригведі” форма *śvāntā-*, яка відповідає слов. *svęť-*, має значення „набухаючий, зростаючий, такий, що збільшується” [23]. Первісні значення слова *святий* – „світний”, „сяючий”, „випромінюючий світло”.

Про випромінювання Богом світла можна прочитати в Старому та Новому завітах, що свідчить про те, що світло – це атрибут Бога, і про семантичний зв'язок слів *святий, святість* і *світло* [2; 4]. У християнстві навкруг голови Бога, Матері Божої і святих на іконах і картинах зображується сяйво або світлий кружок, який називають німбом. Німб є зображенням світла Божого, яке преображає і людину, що поєднується з Богом [19]. Детальніше про спорідненість слів **svěť* „світло” і **svęť* „святий” див. у [9]. Відкритий нами IV ряд чергування голосних у слов'янських мовах пропонуємо ввести до новостворюваних підручників старослов'янської мови, історичної граматики слов'янських мов.

Прикметник *чорний* має відповідники в інших слов'янських мовах: рос. *чёрный*, бр. *чорны*, болг. *черен*, с.-х. *црн(и)*, словен. *črn*, ч. *černý* (ст.-ч. *črny*), слц. *čierny*, п. *czarny*, в.-л. *čorny*, н.-л. *carny*, д.-р. *чьрнь, чьрний* (з XI ст.), ст.-сл. *чрьнь (чрьнь)*. Г.П.Циганенко говорить, що коротка форма *чьрнь*

бере початок з праслов. *сьгпъ, яка, як вважають, виникла з *сьгхпъ після спрощення *gxp > rn > рп*. Форма *сьгхпъ утворена з допомогою суфікса *n-ъ* від *сьгхъ, яка розвинулась із і.-є. *kirs- зі зміною на слов'янському ґрунті *k > ě* перед голосним переднього ряду; *i > ь*; *s > х*. Пор. д.-пр. *kirsnan* „чорний”, лит. *kėršas* „чорно-білий”, „плямистий”, *Kirsna* „Чорна” (назва ріки) [26, 480]. П.Я. Черних, розглядаючи етимологію слова *чёрный*, дає його з.-с. форму *сьгпъ, -а, -о, *сьгпъь, -аја, -оје. Указує і.-є. корінь *ker(s)-, основу *krs-no-* (на слов'янському ґрунті *kṛn < *krsn-, з раннім (до зміни *s > ch*) випадінням *s* у звукосполученні *rsn*. Пор. д.-пр. *kirsnan* „чорний”. У литовській мові основа не містить *-n-o-*: *kėršas* „плямистий”, „рябий”, „строкатий” (але пор. назву річки *Kirkšnóupis*; д.-інд. *krsnáh* „чорний”, „темний”. Від і.-є. основи без *-n-o-* утворено і шведсько-норвезьку назву харіуса *harr* (основа < з.-г. *harzu-) [27, 383].

Доведемо, що *ч-* у слові *чорний* – етимологічний префікс. Раніше нами було встановлено, що зі словом *ярій* споріднені, зокрема, слова *Ярило*, *Яр*, *Ра*, *Ре* „египетський бог сонця”, *Яровит* „бог плодючості, сонця і війни в балтійських слов'ян”, *Арес* „бог війни в давньогрецькій міфології”, *Марс* „бог війни в давньоримській міфології”, англ. *war* „війна”. З цим словом споріднений також ряд слів, що містять сему „світло, сяяння”, „тепло”, в індоевропейських, тюркських, семіто-хамітських мовах, зокрема іт. *chiaro* „ясний, світлий, ясно”, фр. *clair* „світлий, прозорий, ясний, ясно”, нім. *klar* „ясний, світлий, ясно”, англ. *clear* „тс”, лат. *clārus* „світлий, ясний”, кр.-тат. *ярыкъ* „світло, сяяння”, „світлий”, „сяючий”, *бааръ* „весна”, (пор. ч. *jaro* „весна”, слц. *jar* „тс”, п. заст. *jarz* „тс”), івр. *ярок* „зелений” (пор. укр. *ярій* „яскраво-зелений”, „світлий, білий, прозорий”, *яритися* „випромінювати яскраве світло”, „яскраво зеленіти”), івр. *ор* „світло”, *легаір* „світити, освітити”, *геір* „(він) світив, освітив”, *меір* „(він) освічує, (він) світить”, *аір* „(я) освічу, світитиму”, *яір* „(він) освітить, світитиме”, лат. *aura* „денне світло, блиск, сяяння”, *aurora* „ранкова зоря”, поет. „схід”, *oriens* „сонце, що сходить; схід”, фр. *orient* „схід”, *mīrer* „розглядати на світло”, перс. *rowšan* „світлий”, укр. *вирій*, *ірій* „теплі краї”. Було виявлено, що слова індоевропейських мов, значення яких включають семи „світло, сяяння”, „тепло”, містять сполучення *p* з голосним або дифтонгом – варіанти одного етимологічного кореня в різних мовах. Це, зокрема, такі слова, як бр. *зара*, рос. *заря*, д.-рус. *зара*, *зар/-а*, укр. *зоря* (пор. *зара* „сонце” в давньоєврейській і „сяяння” в івриті), укр. *горіти*, *промінь*, рос. *гореть*. лат. *aura* „денне світло, сяяння, блиск”, *oriens* „сонце, що сходить, схід”, *radius* „промінь”, англ. *star* „зірка, світло”, нім. *Stern* „тс”, англ., нім. *warm* „теплий”, рос. *горячий*, укр. *гарячий* тощо. Подібні сполучення спостерігаються і в словах семіто-хамітських та тюркських мов., що містять вищевказані семи [10].

Словосполучення *p* з голосним (можливі метатези) трапляються також у словах, що містять етимологічні префікси, які заперечують сему „світло, сяяння”, „тепло”, наприклад, укр. *чорний*, рос. *чёрный*, бр. *чорны*, д.-р. *чърнь*, ст.-сл. *чрънь*, п. *czarny*, ч. *černý*, слц. *čierny*, словен. *črn*, болг. *чърн*, черен, с.-х. *црн(ї)*, в.-л. *čornu*, н.-л. *carnu*, полаб. *cárne*, д.-пр. *kirsnan*, д.-інд. *krsnás* „чорний”, нім. *schwarz* „чорний”, кр.-тат. *къара* „чорний” (пор. кр.-тат. *ярыкъ* „світло, сяяння”, „світлий, сяючий”, а також *бааръ* „весна” та ч. *jaro* „весна”, слц. *jar* „тс”, п. заст. *jarz* „тс”), укр., бр. *морок*, рос. *мрак*, ст.-сл. *мракъ*, болг. *мракът* „морок, темнота”, с.-х. *мрâк*, словен. *mrâk*, ч., слц. *mrak*, п., н.-л. *mrok*, д.-інд., вед. *markás* „потьмарення, затьмарення”, д.-ісл. *myrkr* „темний”, *mjorkvi* „густий туман”, англ. *dark* „темний”, „темнота”, „тьма, птьма”, лат. *obscurus* „темний, гаснучий, меркнучий”, „неясний, незрозумілий” (пор. лат. *purus* „світлий, ясний”, біблейське ім'я *Урїй* „світлий, освітлений” та *Ур* „світло, вогонь” – назва халдейського міста, де народився Авраам [16], івр. *ор* „світло”, біблейське ім'я та назву гори *Ор* „білизна, чистота, непорочність”), болг. *мраз* „мороз”, п. *mróz* „тс”, ч. *mráz* „тс”, слц. *mráz* „тс”, с.-х. *mraz* „мороз, холод, іней, лід”, нім. *Frost* „мороз”.

Таким чином, етимологічний префікс *ч-* в українському слові *чорний* та його відповідниках у давньоруській, старослов'янській, російській, білоруській, польській, чеській, словенській, болгарській, верхньолужицькій, *ц-(с-)* у сербохорватській, нижньолужицькій, полабській, *k-* у давньопрусській, давньоіндійській мовах мають заперечне значення подібно до того, як, наприклад, етимологічний префікс *n-* у фр. *noir*, іт. *nero* „чорний”, які споріднені з вищеназваними словами. Префікси *m-* (*m-*), *мо-* у вищенаведених прикладах також мають заперечне значення, як і префікси *n-*, *m-* у словах *нав*, *навка*, *мавка* [12] (пор. з префіксами *im-*, *in-* латинського походження, що означають заперечення та відсутність чогось) [13, 275] та *n-* в англ. *neither* „ні той, ні цей” (пор. *either* „і той, і цей”).

Про існування етимологічних префіксів *мо-*, *ма-*, *м-* у слов'янських мовах (наприклад, в укр. *молодий*, рос. *млад*, бр. *малады*, ч. *mladý*, слц. *mladý*, п. *mlody*, с.-х. *млад*, болг. *млад*) взагалі та зокрема таких, що мають значення „не”, наприклад у загальних назвах *мацапура*, *маціпура*, прізвищі *Мацетура* (пор., зокрема, укр. *чепурний*, лат. *purus* „чистий, світлий, ясний”, укр. літ. *чорний* і діал. *цорний*, а також укр. *цар*, рос. *царь*, д.-рус. *цьсарь*, *цѢсарь*, *царь*, ст.-сл. *цѢсарь*, болг. *цар*, с.-х. *цар*,

цесар, словен. *cesar*, ч. *car, císař*, слц. *cisár*, п. *cesarz, car*, тат. *чар* „цар”, перс. *tczar* „те”, івр. *сар* „міністр”, „вельможа”, правитель, воєначальник”) див. детальніше [11; 10]. Префікси *ма-*, *мо-* існують також в івриті, наприклад у словах *махшава* „думка” (пор. *лахшов* „думати”), *моледет* „батьківщина” (пор. івр. *леда* „роди”, рос. *родина*) [11].

Дослідження глибинної етимології вищезазначеної лексики із залученням більшої кількості мов різних сімей допоможе виявити не тільки спільні структурні елементи слів у різних мовах, визначити їх семантику та процес формування значення слова у зв'язку із семантикою його структурних компонентів, а й розкрити таємниці світобудови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурковський І.З. Праїндоевропейська система інфіксації у світлі дотеперішніх досліджень // Мовознавство. – 2007. – №2. – С.17-25.
2. Вихід. – Гл. 34, стихи 29-30 // Біблія. – S.L.: United Bible Societies, 1991.
3. Войтович В. Українська міфологія. – К.: Либідь, 2002. – С. 591-593.
4. Дії святих апостолів. – Гл. 9, стихи 3-5 // Біблія. – S.L.: United Bible Societies, 1991.
5. Етимологічний словник української мови: У 7 т. – К.: Наук. думка, 1985. – Т.2. – С. 34.
6. Лозко Г. Українське народознавство. – К.: Зодіак – ЕКО, 1995. – С. 131.
7. Майборода А.В. Старослов'янська мова. – К.: Вища шк., 1975. – С.82 – 83.
8. Московченко О. Нова версія походження слова *Бог* // Павло Гнатович Житецький і сучасна українська лінгвістика: Збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції, Черкаси, 15-16 лютого 2007 р. – Черкаси: ЧНУ, 2007. – С. 50-56.
9. Московченко О.П. До етимології слова *святий* // Актуальні проблеми філології та перекладознавства: Збірник праць та доповідей Всеукраїнської наукової конференції, Хмельницький, 12-13 травня 2005 р. – Хмельницький: ХНУ, 2005. – С. 37-39.
10. Московченко О.П. До етимології слова *ярій* та споріднених з ним власних імен людей і богів // Там же. – С. 39 – 41.
11. Московченко О.П. До питання про походження слова *Лада* // Загальні питання філології: Збірник наукових праць: У 2 т. / Під заг. ред. Ю.О. Шепеля. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2004 р. – Т.2. – С. 65- 69.
12. Московченко О. Семантико-морфемні питання походження слів *нав, мавка, Лель, Леля* // Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції „Семантика мови і тексту”, Івано-Франківськ, 26-28 вересня 2006 р. – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ, 2006. – С. 137-139.
13. Словник іншомовних слів / За ред. чл.-кор. АН УРСР О.С.Мельничука. – К.: Гол. ред. УРЕ, 1974. – С. 402.
14. Словник української мови: В 11 т. – Т.11.- К.: Наук. думка, 1980. – С. 362.
15. Шаян В. Віра предків наших. – Луцьк: Об'єднання Українців Рідної Віри, 1998. – Т.1. – С. 225-226, 230-232.
16. Библиейская энциклопедия / Труд и изд. архимандрита Никифора. – Репринтное изд. – М: Терра, 1990. – С. 717 – 718.
17. Дементьев А.А. Сборник задач и упражнений по старославянскому языку. – М.: Просвещение, 1975. – С.56, 204-205, 326.
18. Епископ Александр (Семенов-Тянь-Шанский). Православный катехизис / Изд. Московской патриархии. – М., 1990. – С. 21-22.
19. Законъ Божій / Сост. С.Слободской. – Jordanville: Holy Trinity Monastery, 1987.-С. 59.
20. Маковский М.М. Удивительный мир слов и значений: Иллюзии и парадоксы в лексике и семантике: Учеб. пособие. – М.: Высш. шк., 1989. – С. 46, 52, 82, 172.
21. Мифологический словарь / Гл. ред. Е.М.Мелетинский. – М.: Сов. Энциклопедия, 1990. – С. 595.
22. Персонажи славянской мифологии: Рис. словарь / Сост. А.А.Кононенко, С.А.Кононенко; Худ. В.А. Кононенко. – К.: Фирма «Корсар», 1993. – С. 202.
23. Топоров В.Н. Святость и святыне в русской духовной культуре. – М.: Гнозис: Шк. «Яз. рус. культуры», 1995. – Т.1. – С. 443-445.
24. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. / Пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачёва. – М.: Прогресс, 1987. – С. 347-348.
25. Хабургаев Г.А. Старославянский язык. – М.: Просвещение, 1974. – С. 127.
26. Цыганенко Г.П. Этимологический словарь русского языка. – К.: Рад. шк., 1989. – С. 212.
27. Черных П.Я. Историко-этимологический словарь русского языка: В 2 т. – М.: Рус. яз. - Медиа, 2004. – Т.2. – С. 384.
- 28.Шанский Н.Н., Боброва Т.А. Этимологический словарь русского языка. – М.: Прозерпина: ТОО «Школа», 1994. – С. 27.
29. Karstien H. Infixe im Indogermanischen. – Heidelberg, 1971. – 347 S.

The etymology of the words *чорт, чорний, Бог, святий* is revised in connexion with the expansion of comparison base both within and outside the Indo-European family of languages. The 4th row of vowel gradation in Slavonic languages was discovered.

Key words: deep etymology, чорт, чорний, Бог, святий, 4th row, gradation, vowels, Slavonic languages.

Н.М. Павликівська

СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКИХ ПСЕВДОНІМІВ

У статті розглядається семантична організація українських літературно-мистецьких псевдонімів, зокрема самоназв, сформованих від апелювативів та пропріальної лексики.

Ключові слова: псевдонім, семантика, номінація, антропонім, апелюватив, онімізація, трансонімізація.

З усіх форм маскуванія (псевдоніми, аноніми, містифікації, плагіати) справжнього авторства найширше вживалися псевдоніми. До них зверталися діячі культури різних ідейних напрямків в різні епохи і у різних народів. Письменники, актори, публіцисти й критики, художники і навіть учені вдаються до псевдонімів, виходячи з певних політичних чи етичних міркувань [1, 13,15]. Основна маса псевдонімів – це вигадані імена-маски письменників, які під тиском обставин мусили приховувати своє ім'я або зверталися до псевдонімів, щоб зробити своє ім'я більш „артистичним” або „літературним” [5, 92,100].

Псевдоніми використовувалися діячами культури, зокрема письменниками-полемістами, ще з XVI століття. Це один із перших гострих етапів у відстоюванні української культури і народності у боротьбі проти католицизму, Ватикану і унії. Другим етапом був період з середини XIX століття і до Жовтня, коли проти української культури виступали урядові кола й шовіністична реакція царської Росії та цісарської Армії. Переслідування передових діячів культури в кінці XIX століття і на поч. XX століття набрало такого розмаху, що доводилось користуватись псевдонімами в життєвому спілкуванні та в листах [1, 13-22]. У XIX столітті жінки-письменниці, зважаючи на тогочасні погляди на місце жінки в суспільстві, широко використовували чоловічі імена-псевдоніми. Вони намагалися цим полегшити собі шлях у літературу. Отже, суспільно-політичні причини були основним ґрунтом для використання псевдонімів діячами культури.

Проте багато псевдонімів з'явилося не з причин політичної конспірації, а через приводи більш суб'єктивного, особистісного характеру: бажання замінити негарне або вульгарне прізвище на краще за звучанням, бажання або необхідність приховати своє іноземне походження. Якщо в XVII-XVIII століттях знатні люди приховували свої пишні імена, брали скромні прізвища, то в XIX столітті картина змінилась на прямо протилежну. Зустрічаються численні псевдоніми, обумовлені всього-навсього модою на них, яка процвітала в Україні в останній чверті XIX століття і в перші десятиріччя XX століття. І все ж складність суспільно-політичного й культурного розвитку українського народу і в перші десятиріччя XX століття обумовила дальшу популярність псевдонімних та анонімних виступів у пресі, літературі, театрі тощо.

У XX столітті перед письменниками, акторами, композиторами, художниками й іншими діячами культури не стояло уже питання про те, чи виступати їм від імені чоловіка чи жінки, титулюваною чи не титулюваною особою, співвітчизником чи іноземцем. Вони зверталися до псевдонімів тому, що так прийнято, що всі беруть собі псевдоніми. Особливо активно використовували псевдоніми (мали по кілька й більше) журналісти, для яких псевдоніми давали можливість писати в різних газетах на різні теми під різними іменами.

Більшість псевдонімів українських письменників XX століття є надбанням художньої літератури, де вони служать не тільки способом приховування справжнього авторства, але й допоміжним засобом художньої виразності. Багато гумористичних літературних псевдонімів, не претендуючи на глибокий зміст, мали чисто розважальний характер (*Зоотехнік історичних наук Фріц Мазня; Дід Василь недобитий; Параска з-під солом'яної стріхи; Професор скотарства Омелько Буц* та ін.). Створюючи свої псевдоніми, письменники зазвичай використовували поширені типи особових і прізвищевих імен рідної і рідше іноземної мов. Матеріалом для псевдонімів слугували загальні і власні імена, які існують в мові. Достатньо багато псевдонімів, утворених від географічних назв, вказують на місце народження своїх носіїв (*Київський, Луганський, Миргородський, Ірпінський,*